

Rasbegreppet i offentligheten

I förra kapitlet såg vi hur intressanta saker hände med rasforskningens kunskapsanspråk när de spreds utanför universitetsvärlden genom Unescos kampanjer. Vissa kunskapsanspråk fick status som mer eller mindre nya sanningar, andra mötte motstånd och konkurrerande kunskapsanspråk fördes fram. Det illustrerar vikten av att undersöka rasforskningens innehåll och samhällsposition med inspiration från både vetenskapshistoria och kunskapshistoria. Båda perspektiven är viktiga.

I det här kapitlet, där jag lyfter fram ett antal debatter om rasbegreppet och rasforskningen som utspelade sig i den svenska offentligheten från 1950-talets slut och fram till 1970-talets början, är inspirationen från kunskapshistoria extra tydlig. Som Tobias Hübinette har visat var detta en tid då frågor om ras diskuterades flera gånger i svensk massmedia. Under 1960-talet, menar han, uppstod en reaktion mot rasism och rasförtryck i Sverige såväl som i andra länder, men utan att rasbegreppet i sig angreps. Vid 1970-talets början distanserade sig däremot allt fler från rasbegreppet och det blev svårare att överhuvudtaget skriva om människoraser.¹ Det är viktiga observationer om rasbegreppet i bred mening, och i det här kapitlet undersöker jag om denna utveckling också gällde för det snävare, vetenskapliga rasbegreppet.

Kapitlet är tematiskt upplagt. Jag har valt ut ett antal populärvetenskapliga initiativ och massmediala debatter som synliggör vad som kunde sägas och inte sägas om ras med anspråk på vetenskaplig auktoritet under efterkrigstidens första decennier. Kapitlet kan däremot inte göra anspråk på att vara en fullständig, heltäckande undersökning av varje gång det

vetenskapliga rasbegreppet har diskuterats massmedialt i Sverige vid denna tid, om en sådan undersökning alls vore möjlig. Det finns åtminstone några mindre fall som jag har valt bort men som förtjänar att studeras närmare i framtiden.

Det vore till exempel värt att göra en detaljerad analys av reaktionerna på den märkliga lilla skriften *Genetik och antropologi* som vid årsskiftet 1961–62 skickades ut till flera hundra läroverkselever och läroverkslärare i Stockholm. Den sades vara författad av ”Rehnavall” och ”Zakrisson”, namn som kan vara fingerade, och trycktes på ett tryckeri som tidigare producerat litteratur utgiven av nynazistiska rörelser.² Reaktionerna visar vad som inte sågs som acceptabelt att skriva om ras vid 1960-talets början.

Skriften delade in mänskligheten i raser, bland annat genom den europeiska femrasindelningen där begreppet ”nordisk” ras var viktigt. Detta var inte särskilt kontroversiellt i sig, men författarna hävdade också att raserna skiljde sig åt mentalt och var olika kapabla att bygga civilisationer. ”Vi”, hävdade de, ”har i alla fall rätt att säga att vi står högre än exempelvis australnegrerna.” De varnade också för rasblandning och skrev att det var viktigt att hålla Sveriges befolkning ”ren”.³

Händelsen verkar ha setts som ett oroande tecken i tiden. Hösten 1959 hade synagogor i Västtyskland vandaliserats, och den så kallade hakkorsepidemin spred sig efter nyåret också till Sverige där hakkors klottrades i flera städer.⁴ Utskicket av *Genetik och antropologi* kunde, befarade vissa, ha ett samband med detta. Skolöverstyrelsen lät genetikern K G Lünig (1924–2004) granska skriftens innehåll. Han avspisade den som ovetenskaplig ”raspropaganda” och fick medhåll från läroverkslärarnas egen facktidning, som menade att skolans ”ideologiska försvarsberedskap” mot ”diktaturideologier” och rashat måste stärkas.⁵ Det de lyfte upp som problematiskt med skriften var dock inte det faktum att mänskligheten delades in i raser utan att vissa raser beskrevs som överlägsna och andra som underlägsna.

Ytterligare ett sammanhang där rasforskningen uppmärksammades var den debatt om internationell adoption som uppstod vid 1960-talets början, och som handlade om huruvida Sverige borde tillåta adoption från länder utanför Europa.⁶ En av dem som hamnade i hetluften var Jan Arvid Böök, chef för Rasbiologiska institutet sedan 1957. Anledningen var att Medicinalstyrelsen 1962 avrätt från utlandsadoptioner, bland annat med motiveringen att det saknades ”tillräckliga vetenskapliga undersökningar” som visade att adoption utan risk kunde tillåtas för ”barn till främmande från adoptionsföräldrarna starkt skilda rasgrupper”. Formu-

leringen var baserad på ett yttrande som Böök skrivit på myndighetens begäran.⁷

Medicinalstyrelsen angreps hårt för detta men kritik riktades också mot Böök personligen. I den socialdemokratiska idétidskriften *Tiden* attackerade Richard Sterner (1901–78), antirasistisk debattör och generaldirektör för Försäkringsinspektionen, Böök för att ha fört vidare en gammal unken rasforskningstradition där ”rasrenhet” var ”liktydigt med hög mänsklig kvalitet”.⁸ Böök tog illa vid sig och klagade inför *Tidens* chefredaktör att han följde ”samma linjer som min vän, lärare och företrädare Gunnar Dahlberg” och därför var bestämd motståndare till all rasdiskriminering.⁹ I en replik i tidskriften förklarade han att hans invändningar mot utlandsadoption var sociologiska och handlade om att man visste för lite om hur de adopterade barnen skulle reagera på de fördomar som infödda svenskar kanske skulle visa mot dem, medan han ”som genetiker” inget hade att invända. Sterner bad om ursäkt för missförståndet men vidhöll att Böök uttryckt sig på ett sätt som var lätt att feltolka.¹⁰

Dessa debatter har jag bara nämnt kortfattat. Kapitlets första större tema rör i stället en debatt som utspelade sig ett par år tidigare och som blev betydligt mer omfattande eftersom det inledande angreppet kom från Sveriges vid tiden ledande opinionsbildare. Debatten kretsade runt Bertil Lundman, som var långt mindre känd för allmänheten – åtminstone fram till hösten 1959.

Debatten om Bertil Lundmans undervisning

Bertil Lundman hade länge flugit under radarn i den svenska offentligheten. Det ändrades abrupt genom en enda ledarartikel av Herbert Tingsten i *Dagens Nyheter*.

Statsvetaren Tingsten var ursprungligen socialdemokrat men lämnade partiet för en egensinnig liberal position under 1940-talet. 1959 var han sedan flera år chefredaktör för *Dagens Nyheter* där han använde sin plattform för att motarbeta vad han såg som totalitära tendenser till socialiseringar från socialdemokratins håll och argumentera för att Sverige borde ansluta sig till Nato och skaffa kärnvapen som skydd mot Sovjetkommunismen. Men han var också konsekvent antinazist och spelade en viktig roll för att bilda opinion mot apartheidsystemet i Sydafrika och segregationen i södra USA.¹¹ Dessutom var han, som jag nämnde i kapitel två, vän och allierad med Gunnar Dahlberg.

Att Tingsten angrep Lundman är därför inte förvånande även om det är oklart varför han gjorde det just i november 1959, bara någon månad innan han lämnade chefredaktörsposten. Det han angrep var för övrigt inte i första hand Lundmans forskning utan det som var basen för Lundmans försörjning, nämligen hans undervisning.

Tingstens angrepp

Ledaren bar titeln "Undervisning i rasfördomar" och saknade inte den hårda polemiska ton och raljerande formuleringsglädje som var Tingstens signum. Han inledde med att konstatera att det givetvis fanns människoraser, även om rasbegreppet var svårt att definiera, men att det vetenskapliga rasbegreppet måste separeras från de "förvrängda idéer" om vita människors överlägsenhet som länge legitimerat kolonialism och imperialistisk exploatering. Sådana idéer fanns tidigare, enligt Tingsten, i svenska skolläroböcker men höll nu lyckligtvis på att tas bort. På ett ställe förekom de emellertid fortfarande flitigt, nämligen vid Bertil Lundmans undervisning i fysisk antropologi där kurslitteraturen till stora delar bestod av rena "handböcker i fördomar, pekoral till form och innehåll". Allt detta var, menade Tingsten, en "skandal för Uppsala universitet".

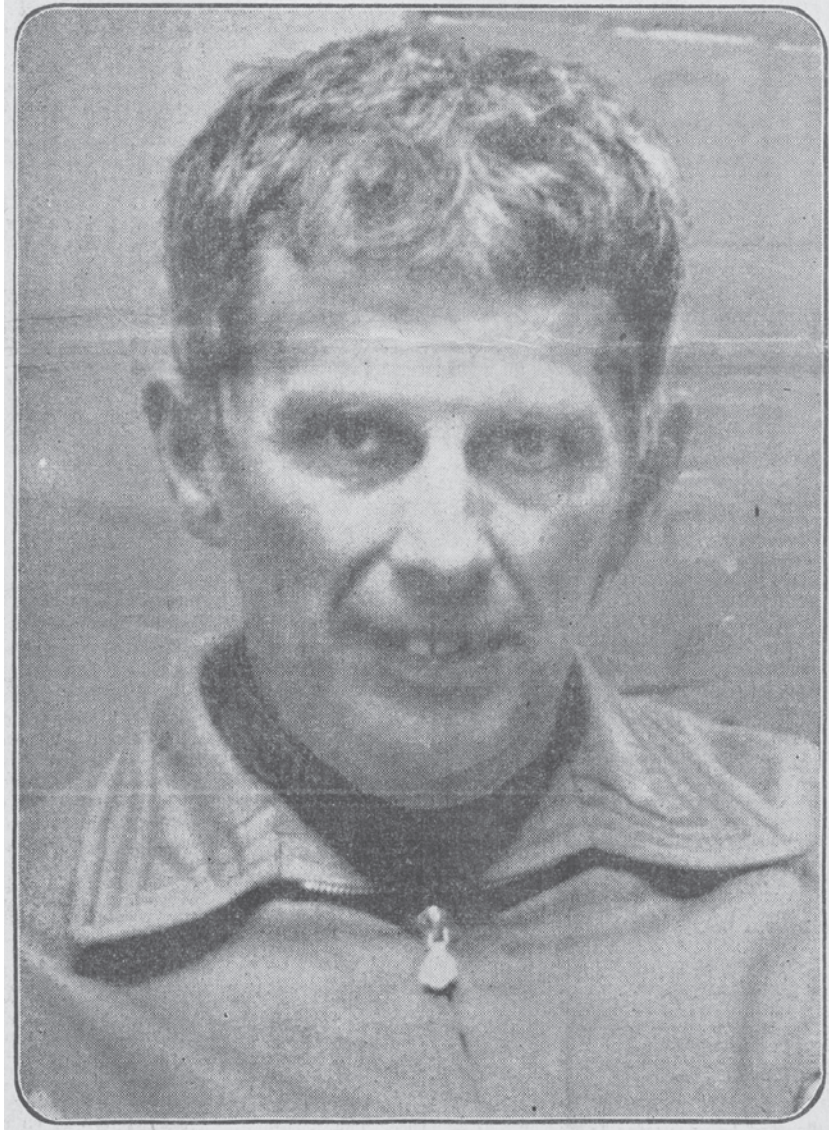
Tingsten lyfte därefter fram en rad citat ur de av Lundmans egna skrifter som fanns med på litteraturlistorna, där Lundman uttryckte sig ringaktande om samer, romer, finnar och andra grupper. Särskilt stort utrymme gavs den grovt rasistiska texten om svarta afrikaner som "driftsmänniskor" och "ouppfostrade barn" i *Nutidens människoraser* som diskuterades i kapitel sex (på sidan 161). Tingsten avslutade artikeln med att fråga hur länge universitetet skulle tolerera Lundmans "ondsinta dravel" och kopplade samman hans undervisning med Nazitysklands rasläror: "Vi betvivlar att efter nazismens fall någon läroanstalt i världen bjuder på något liknande."¹²

För och emot Lundman

Nu inleddes en intensiv pressdebatt, som synliggjorde viktiga motsättningar i synen på vad som var legitima kunskapsanspråk om människoraser. I sin helhet innebar debatten ett grundskott mot Lundmans status i offentligheten och visade att det fanns kritik mot honom också inom universitetsvärlden. Lundmans position blev knappast bättre av att han själv valde att knappt försvara sig.¹³

Privat fick Lundman ta emot en hel del stöd, då medlemmar i hans nätverk skickade uppmuntrande brev där de ondgjorde sig över vad de såg

'UNGDOMSFÖRFÖRARE'?

Bertil Lundman som "ungdomsförförare". Ur *Aftonbladet* 2 december 1959. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

som förföljelser och drev mot honom.¹⁴ En ung medlem i den fascistiska Nysvenska rörelsen vände sig också till honom och undrade hur man gjorde för att få börja studera fysisk antropologi med Lundman som lärare, vilket blev starten på en brevväxling som räckte några år in på 1960-talet.¹⁵

Även i offentligheten ryckte några aktörer ut till hans försvar, men deras texter hade en tendens att främst hamna på insändarsidorna. Bo Wickman (1917–2007), språkvetare i Uppsala, hade redan tidigare beskrivit Lundman som en vetenskaplig expert i frågan om samernas härstamning. Nu anklagade han Tingsten för att driva ”kampanj” och publicera citat som var ryckta ur sitt sammanhang.¹⁶ Den lundensiske konsthistorikern Aron Borelius (1898–1984) hakade på och angrep *Dagens Nyheter* med argument som historikern Henrik Bachner med rätta har bedömt som antisemitiskt färgade.¹⁷ Han såg det nämligen som särskilt upprörande att drevet organiserades av en tidning ”som ägas av personer, vilka borde ha en särskilt skakande erfarenhet av orättfärdiga anklagelser och offentliga smädelser”.¹⁸ Han syftade givetvis på att *Dagens Nyheter*s ägare var den judiska familjen Bonnier. Mest förvånande var kanske att även Uppsalas studentkårs egen tidning *Ergo* ironiserade över Tingstens artikel och beskrev den som överdriven. Huruvida det var en uppfattning som var representativ för universitetets studenter eller bara speglar inställningen från *Ergos* chefredaktör är förstås en annan fråga.¹⁹

Fler och betydligt tyngre kunskapsaktörer uttalade sin förkastelsedom över Lundman. Den viktigaste av dem var Jan Arvid Böök. Chefen för det gamla Rasbiologiska institutet gav i en intervju sitt helhjärtade stöd till Tingsten och verkar ha använt tillfället till att underminera det konkurrerande universitetsämnet fysisk antropologi:

Vi är starkt medvetna om den olämpliga kurslitteraturen i det aktuella ämnet [...] Vi har grubblat på hur man på lämpligt sätt skulle dra fram frågan i ljuset och få en ändring till stånd. Den rasforskning som representeras av de aktuella citaten är egentligen redan ihjälslagen. [...] Man skall visst inte förneka att det existerar skillnader mellan olika befolkningsgrupper, men de ligger på ett helt annat plan. Kritiken mot kurslitteraturen i fysisk antropologi anser jag helt befogad.²⁰

Ledarsidorna i socialdemokratiska *Stockholms-Tidningen* och liberala *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* ställde samma fråga som Tingsten gjort i *Dagens Nyheter*: Hur länge skulle Lundman få fortsätta att undervisa med hjälp av den kritiserade kurslitteraturen?²¹ Där fick de dock mothugg från universitetets rektor, Torgny T:son Segerstedt (1908–99). Segerstedt var en

av den moderna sociologins introduktörer i Sverige under efterkrigstiden, och att han hade föga sympati för rasforskning i Lundmans anda är knappast överraskande.²² Han höll med om att kursböckerna var föråldrade och gjorde uttalanden som tog heder och ära av Lundman, ”denne isolerade akademiska kuf”. Däremot ville han inte ingripa mot litteraturlistorna med det principiella argumentet att universitetslärarnas akademiska frihet inte fick hotas av någon ”akademisk polisstyrka”. I stället hoppades han, med ett ordval som måste beskrivas som anmärkningsvärt för att komma från en chef om en av de egna anställda inom akademien, att problemet Lundman så att säga skulle lösa sig av sig självt:

Den summa han kostat statsverket har då sannerligen inte varit stor, men några års docentlön har han åtnjutit. Man kan väl antaga, att han har kunnat hålla sig vid liv hittills, så klarar han sig de år som är kvar tills han får folkpension – om inte har vi ju en så utmärkt socialvård här i landet.²³

Tingsten höll inte med. Visst var den akademiska friheten ett viktigt inslag i demokratin. Men då lärares undervisning präglades av en ”kvalificerad grad av inkompetens” och innehöll ”en exceptionell uppvisning av okunnighet, enfald och (eller) konstighet” måste samhället ha rätt att ingripa.²⁴

Reaktioner inom universitetet

Hade Segerstedt fått råda hade alltså inget hänt med undervisningen i fysisk antropologi mer än att dess ende lärare fått löpa gatlopp i den mediala offentligheten. Men över Segerstedt fanns universitetskanslern, statistikern Harald Cramér (1893–1985), som övervakade alla rikets universitet och högskolor. Cramér körde över Segerstedt genom att ge universitetets matematisk-naturvetenskapliga fakultet i uppdrag att skyndsamt göra en ”översyn” av Lundmans kurslitteratur, men utan att ge närmare instruktioner om vad översynen förväntades resultera i.²⁵

Efter en rad sammanträden blev slutresultatet en ganska genomgripande revidering av litteraturlistorna, dock i huvudsak baserad på Lundmans egna förslag till ändringar. Den innebar onekligen en utrensning av den mest ålderstigna litteraturen men knappast på ett sätt som skulle tillfredsställa Tingstens önsknningar. Vissa böcker av nazityska författare togs helt bort, till exempel den under många år klassiska grundboken i genetik: *Menschliche Erblehre*, ofta kallad ”Bauer-Fischer-Lenz” efter sina författare, vars upplaga från 1936 Lundman tidigare använt.²⁶ Samtidigt tillfogades, som Maria Björkman uppmärksammat, två nya texter av de före detta

nazityska forskarna Otmar von Verschuer och Ilse Schwidetzky, mindre kända namn som det inte är säkert att fakultetens medlemmar kunde placera politiskt.²⁷ von Eickstedt fanns också kvar på litteraturlistan.²⁸

Av skäl som protokollen inte redovisar var fakulteten ändå inte helt nöjd och efter ”längre överläggning” beslutade man att verkställa ytterligare revideringar.²⁹ Det resulterade i att också *Nutidens människoraser* från 1946, som Tingsten hämtat de flesta av sina citat från, helt togs bort. Flera andra av Lundmans egna texter stod dock kvar.³⁰ Tingstens angrepp på ämnet resulterade därmed i att Lundman tvingades uppdatera sin kurslitteratur men åstadkom få förändringar i de kunskapsanspråk som fördes ut till studenterna. Vissa trådar till den nazityska forskningen klipptes av men samtidigt knöts det nya. De mest stötande partierna i Lundmans egen produktion togs också bort, men de centrala kunskapsanspråken i hans forskning fortsatte att dominera litteraturen.

Sista angreppet

Debatten 1959 visade att Lundman fått en alltmer marginaliserad position både offentligt och inom universitetsvärlden. Men det fanns fortfarande ett nätverk som var redo att försvara honom, även om de inte kan sägas ha varit särskilt framgångsrika. Lundman kom att angripas offentligt ännu en gång i sitt långa liv, och reaktionerna på det angreppet visar att förändringar skett i synen på rasforskning i Sverige från 1950-talets slut och fram till 1970-talets början.

I november 1971 publicerade *Aftonbladet* en artikelserie där den svenska rasismen och främlingsfientligheten lyftes fram som ett allvarligt problem.³¹ En av artiklarna var en granskning av den då nyligen pensionerade Lundmans undervisning i Uppsala. Innehållsmässigt tillförde den få nya uppgifter jämfört med rapporteringen från 1959, och artikeln återgav samma citat om svarta människors mentala egenskaper som Tingsten kritiserat redan då. Men den vred om kniven ytterligare ett varv genom hårda formuleringar som att ”Lundmans rasteorier överträffas endast av Adolf Hitlers”, att hans böcker hörde till ”det värsta som skrivits” och om ”den skrämmande ideologi” om rasernas olika värde han förmedlat till flera generationer studenter. Kopplingarna till nazismen förstärktes ytterligare genom att artikeln illustrerades med ett foto på Lundmans doktorand Lars Hultén där han satt vid ett bord bredvid ett tjockt exemplar av *Mein Kampf*.³²

Än en gång fick Lundman stöd från sitt nätverk rent privat. Hans gamle amanuens tyckte sig se hur Lars Beckman höll i trådarna bakom artikeln,

Lars Hultén och *Mein Kampf*. Ur *Aftonbladet* 24 november 1971. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

vilket det inte finns några källor som tyder på, och skrev att ”det är tydligen dina gamla fiender, som nu passat på att köra dolken i dig bakifrån som vanligt”.³³ Men som Björkman noterat är det riktigt intressanta egentligen frånvaron av reaktioner.³⁴ 1959 hade medlemmar i nätverket trots allt ryckt ut för att försvara Lundman offentligt. 1971 kom ingen längre till hans hjälp.

Det vetenskapliga rasbegreppets offentliga försvarare

Det faktum att relativt få valde att försvara Bertil Lundman och hans rasifierande kunskapsanspråk innebar inte att det saknades aktörer som valde att försvara rasbegreppet i sig. Tvärtom, från 1960-talets början och några år in på 1970-talet ägde flera debatter rum där det vetenskapliga rasbegreppets innehåll diskuterades, kritiserades och försvarades.

Jag ska lyfta fram fem av dessa debatter, som var och en har en särskild kunskapsaktör i centrum: Bror Forsman, Lars Beckman, Folke Henschen (1881–1977), Bengt Hubendick och Marianne Rasmuson. De hade alla det gemensamt att de försvarade användningen av rasbegreppet. Samtidigt förde de fram sinsemellan olika kunskapsanspråk om vad ras var för något och de hade olika åsikter om hur och i vilka sammanhang som rasbegreppet borde brukas. Debatterna visar också att kunskapsanspråk om ras var kontroversiella vid denna tid, både på så sätt att olika aktörer menade att ras betydde olika saker och på så sätt att vissa nu också började ifrågasätta huruvida rasbegreppet alls borde användas.

Bror Forsman

Bror Forsman stötte vi på redan i kapitel sju, då han recenserade Unesco-rådets bok *Raser och folk*. Han uttryckte då farhågan att Unesco höll på att motarbeta inte bara rasismen utan också rasbegreppet, vilket han vände sig starkt emot. Det var inte enda gången Forsman, som till vardags var biologilärare vid läroverket i Kalmar och 1938 disputerat på en marinbiologisk avhandling om kräftdjur i Skagerack, uttryckte liknande tankar.

Hans tyngsta inlägg var boken *Frihet, OLIKHET, broderskap*. Den gavs ut 1962 men baserades på artiklar i Kalmartidningen *Barometern* som han skrivit som en reaktion på kritiken mot Bertil Lundman 1959.³⁵ Bokens titel, där ordet ”olikhet” verkligen skrevs med versaler, var naturligtvis en anspelning på den franska revolutionens paroll om frihet, jämlikhet och broderskap. Den speglar bokens grundläggande och starkt biologistiska budskap, nämligen att demokratin och dess idéer om likabehandling och lika rättigheter inte förutsatte likhet i biologisk mening, varken mellan individer, kön eller raser.

Att demokratin var viktig underströk Forsman, som dessutom gjorde en skarp markering mot de nazistiska och fascistiska rörelser som uppmanat till ”rashat” i Europa. Allt sådant måste motarbetas, menade han, men det fick inte ske på Unescos sätt. Forsman syftade då på organisationens uttalanden om ras och dess globala kampanjer under 1950-talet, som han

uppfattade som en oberättigad attack mot själva rasbegreppet. Biologiska olikheter fanns, menade Forsman, överallt i naturen och också inom den mänskliga arten. Detta tillstånd av olikhet beskrev han som en biologisk sanning som demokratins förespråkare inte kunde trola bort utan måste förhålla sig till. Den politiska jämlikheten var just ett politiskt val som måste baseras på moraliska värderingar och inte på biologi. I en passage som senare blev kontroversiell diskuterade han också hur denna ”sanning” förhöll sig till Nazityskland och dess raspolitik:

Om Hitler har påstått, att människor är individuellt olika från födseln och att det kan påvisas genomsnittsskillnader rasgrupper emellan, förblir detta en sanning, även om den propageras av nazismen och även om den utnyttjas som grundval för en hemmagjord raslära. Med risk att trötta läsaren upprepar jag, att en sanning inte blir mindre sann därför att den missbrukas.³⁶

Man kan med goda skäl hävda att detta var en skönmålning av Adolf Hitlers rasistiska världssyn, som milt uttryckt byggde på grövre idéer än att det fanns vissa ”genomsnittsskillnader” mellan människoraserna. Men Forsman satte onekligen fingret på en känslig fråga som skulle komma att diskuteras fler gånger under 1960- och 1970-talen. Om det bortom allt rimligt tvivel kunde bevisas att det fanns någon form av mentala rasskillnader, om så bara på statistisk nivå, borde man då tåga om det för att inte förse rasister med argument och legitimeras deras världsåskådning?

Forsman fick påfallande mycket medhåll när hans kunskapsanspråk började diskuteras i pressen och boken recenserades. *Svenska Dagbladets* recensent menade att Forsman hade en poäng när han kritiserade Unesco och naiva politiker för att i ”kvasidemokratiskt nit bortförklara skillnaderna” mellan människor, och Bengt Hubendick, som vi snart ska återkomma till, skrev helt under på Forsmans sätt att separera politiska värderingar och vad han uppfattade som biologiska fakta: ”Människor behöver väl inte vara lika för att man ska erkänna deras likaberättigande och deras lika människovärde.”³⁷

Medhålllet var dock inte unisont. I socialdemokratiska *Arbetet* sköt Paul Lindblom (1916–2002), filosof och rektor för Socialhögskolan i Lund, in sig på vad han beskrev som Forsmans ogrundade påståenden om mentala rasskillnader. Att raser i och för sig existerade förnekade Lindblom inte, men om man skulle hävda att de skilde sig åt på det psykiska planet måste man presentera tydliga bevis. Det gjorde inte Forsman, som snarare verkade se mentala rasskillnader som ett a priori-antagande som inte behövde beläggas.³⁸

Hårdast motstånd mötte Forsman i en skarp recension skriven av Lars Beckman. Han höll visserligen med Forsman om att Unescos uttalanden hade brister, särskilt i frågan om mentala rasskillnader. Det hade varit bättre, menade Beckman, om Unesco intagit en mer agnostisk hållning och slagit fast att vetenskapen helt enkelt inget visste om eventuella rasskillnaders existens. I samma anda som Gunnar Dahlberg underströk Beckman att man måste vara mycket försiktig med att uttala sig om rasskillnader. Både av vetenskapliga och rent politiska skäl. Vetenskapliga kunskapsanspråk om ras kunde, om de hamnade i händerna på fel grupper, bli farliga. En forskare kunde inte, argumenterade Beckman:

ställa sig helt likgiltig inför de praktiska konsekvenserna av hans yttranden i en vetenskaplig fråga. En vetenskapsman som har fullt klart för sig med vilken girighet rashetsare griper efter varje biologiskt argument, som kan rationalisera deras beteende, blir lätt litet försiktig i sina uttalanden inför tanken på att oavsiktligt bidra till att människor får framleva sina liv under rasförtryck. Man är obenägen att utlämna argument till oansvariga individer ungefär av samma anledning som man inte gärna delar ut dynamitpatroner åt små pojkar.³⁹

Menade då Beckman att rasforskarna inte borde uttala sig publikt överhuvudtaget? Det kan han knappast ha gjort eftersom han själv fyra år senare gav ut en populärvetenskaplig bok om just rasfrågor. Där skulle han utveckla kritiken mot Unesco men även göra tydliga markeringar mot de politiska rörelser som ville använda rasforskningen för att förtrycka och diskriminera.

Lars Beckman

Boken gavs ut i pocketserien Verdandi debatt och fick titeln *Ras och rasfördomar*. Den kan beskrivas som Beckmans försök att rädda rasbegreppet från vad han uppfattade som två olika "extrempositioner": Å ena sidan Unesco, å andra sidan de rasistiska kretsarna runt IAAEE.

När det gällde frågan om huruvida raser överhuvudtaget existerade följde Beckman noga i spåren efter Gunnar Dahlberg. Det han skrev 1966 påminde mycket om de kunskapsanspråk Dahlberg fört fram redan under 1940-talet. Rasbegreppet var användbart för att beskriva mänsklighetens genetiska variation men det fanns inte några fasta rastyper utan rasskillnaderna var statistiska till sin natur. I praktiken var det Dahlbergs uppdelning mellan raser av första och andra graden som Beckman förde vidare, då han talade om tre stora globala raser (vita, svarta och mongoliska grupper)

som i sin tur kunde delas in i mindre grupper. Han använde faktiskt också terminologin från den europeiska femrasindelning som varit vanlig under mellankrigstiden:

Om vi skulle ta 100 individer från vardera av två fysiskt mycket skilda populationer, t.ex. västafrikanska negrer och den nordiska rasen, så kan vi naturligtvis alltid rätt klassificera de enskilda individerna. Om vi däremot skulle ställas inför uppgiften att sortera till "rätt" rasgrupp 100 slumpvis uttagna individer från vardera den östbaltiska och den nordiska rasen, så skulle vi med all säkerhet misslyckas i många fall.⁴⁰

Detta hade Dahlberg kunnat skriva. Skillnaden mellan Dahlberg och Beckman var framför allt att Beckman, som ju disputerat på en serologisk avhandling, inte bara baserade rasindelningen på antropometriska värden utan också lade vikt vid blodgruppsforskningens resultat.

Som vi såg i Beckmans recension av Forsmans bok från 1962 intog han en agnostisk hållning i frågan om mentala rasskillnader. Det gjorde han även nu, och upprepade sin kritik mot Unesco för att ha avfärdat frågan alltför snabbt. "Det ligger ingenting omöjligt i tanken att ärftliga mentala egenskaper skulle kunna visa regionala variationer" påstod Beckman. Men samtidigt som han alltså inte uteslöt att mentala rasskillnader kunde finnas betonade han att det i så fall endast rörde sig om statistiska variationer och att inga skillnader kunde motivera någon form av diskriminering. Tvärtom var boken full av markeringar mot rasistisk politik och rasistiska stater, till exempel det "bottenläge" som apartheidpolitikerna i Sydafrika åstadkommit i sin strävan att exploatera den svarta majoritetsbefolkningen.⁴¹

Beckman nöjde sig emellertid inte med att angripa rasismen i så generella ordalag. Han riktade dessutom in sig på IAAEE och dess tidskrift *Mankind Quarterly*, som han varnat för redan 1962, och inte minst organisationens svenske medlem Bertil Lundman. Beckman hade legat lågt vid Tingstens angrepp på Lundman 1959 även om han senare, som vi såg i kapitel sju, agerade mot Lundman och IAAEE bakom kulisserna på Hawaii. I *Ras och rasfördomar* gjorde han för första gången sin konflikt med Lundman öppet känd. Det var också, så vitt jag har kunnat se, första gången Lundmans kontakter med IAAEE gjordes kända i den svenska offentligheten.

Beckman lade stor vikt vid att visa att IAAEE:s verksamhet finansierades genom anonyma donatorer. Han identifierade också det bakomliggande syftet med *Mankind Quarterly*, nämligen att genom dåligt underbyggda

påståenden om svarta människors låga intelligens ge stöd åt segregationisterna i södra USA. Tidskriften avfärdades därför som ett "forum för rasistiskt författarskap" och bakom IAAEE tyckte han sig skymta "ett större internationellt sammanhang" bestående av en "tämligen fast organisation av individer och sammanslutningar med rasistiska grundidéer". En av dem var Bertil Lundman, och Beckman återgav en rad rasistiska citat från sin forne handledares böcker och artiklar. Inte minst lyfte han upp formuleringarna om svarta människor i *Nutidens människoraser* från 1946, som Beckman menade hade "passerat gränsen för en anständig deskription" och saknade "varje form av vetenskaplig sans".⁴²

Beckmans mål verkar ha varit att positionera sig mellan Unesco och IAAEE och därmed framställa sina egna rasifierande kunskapsanspråk som måttfulla och nyanserade. Att döma av de många recensionerna av boken lyckades han väl. Ingen av de recensioner jag har hittat ifrågasatte rasbegreppets relevans i sig, utan berömde snarare Beckman för att ha hittat ett sätt att både föra en vetenskaplig diskussion om rasskillnader och fördöma rasförtryck och diskriminering. Sociologen Bertil Pfannenstills (1909–95) recension i *Sydsvenska Dagbladet* är representativ för de flesta reaktionerna. Han skrev att vissa mentala egenskaper precis som Beckman föreslagit kunde vara vanligare eller ovanligare i olika grupper, men att det inte betydde att de var bättre eller sämre än andra och att statistiska variationer aldrig legitimerade en diskriminerande politik.⁴³ Den enda kritiken kom intressant nog från två av de andra kunskapsaktörer som det här avsnittet handlar om, och deras invändningar synliggör principiella skillnader i synen på rasbegreppet. I centrum stod än en gång frågan om mentala rasskillnader.

För det första gav Bror Forsman, vars egen bok 1962 recenserats negativt av Beckman, betalt för gammal ost. Han höll med om att rasbegreppet ofta missbrukades i politiska syften. Men det gällde, menade han, inte bara de rashatare som Beckman främst angrep utan också de som förnekade att det alls fanns raser. För Forsman var det viktigt att slå fast att den senare gruppen, dit han inte helt rättvisande räknade Unesco, hade lika fel som kretsen kring IAAEE. Han ansåg dessutom att Beckman citerat både Lundman och honom själv på ett missvisande sätt och att citaten ryckts loss från sina sammanhang.⁴⁴ Beckman replikerade genom att lyfta upp Forsmans tidigare påståenden om nazismens "biologiska sanning", och anklagade honom för att tro på "överlägsna och underlägsna raser" och därmed vara "rasist".⁴⁵

För det andra gjorde genetikern Marianne Rasmuson, som senare skulle bli kollega till Beckman vid Umeå universitet, en kritisk granskning i *Dagens Nyheter*. Många av Beckmans kunskapsanspråk accepterades visserligen i recensionen, och även Rasmuson tog avstånd från det sätt som rasbegreppet ibland användes på i "demagogiskt syfte". Hon ställde sig dock oförstående till Beckmans val att hänga ut Bertil Lundman i offentligheten, och skrev att den fara Beckman tyckte sig se i IAAEE:s verksamhet var "överdriven". Men framför allt argumenterade hon emot Beckmans i hennes tycke alltför agnostiska hållning i frågan om mentala rasskillnader. Man kunde uttala sig djärvare, menade Rasmuson, som själv förde fram mer långtgående kunskapsanspråk:

Att raserna uppkommit och alltjämt förändras genom en fortgående anpassning till den aktuella miljön – inklusive den av människan själv skapade sociala miljön – att skilda miljöer ställer skilda krav på individerna och att varje iakttagbar skillnad har uppkommit genom utformning efter de speciella krav som mött just den gruppen i dess nuvarande och tidigare skeden, tycks mig vara en mer fruktbar angreppspunkt mot rasfördomar än det resignerade påståendet att vi ingenting vet och ingenting kan veta om de mentala egenskapernas ärfilighet och rasernas intelligensskillnader. Med denna synpunkt på rasbildningen blir allt tal om över- och underlägsna raser meningslöst, utan att skillnaderna behöver bortförklaras.⁴⁶

Rasmuson intog här en slags särartsposition. Raserna var sannolikt mentalt olika, om än endast på statistisk nivå, men de var inte bättre eller sämre än varandra. Däremot var de bättre eller sämre anpassade till de miljöer där "rasbildningen" ägt rum. Det var, som vi ska få se senare, inte sista gången Rasmuson försvarade tanken på att mentala rasskillnader existerade.

Folke Henschen

Den tredje kunskapsaktören gjorde sin debut inom rasforskningen i sena år. Läkaren Folke Henschen hade ett långt yrkesliv som patolog vid Karolinska institutet bakom sig när han 1971, vid 90 års ålder, publicerade boken *Människans utveckling i ljuset av hereditet och tradition, selektion och miljö*. Av titeln att döma skulle man kunna tro att den handlade om människans evolution och förhistoria. I praktiken var det en bok vars syfte var att argumentera för det meningsfulla i att dela in mänskligheten i raser och för att det fanns betydande mentala rasskillnader mellan svarta och vita människor.

Även om Henschen själv inte tidigare sysslat med det vetenskapliga rasbegreppet delade han på många sätt sin världsbild med den rasforsknings-

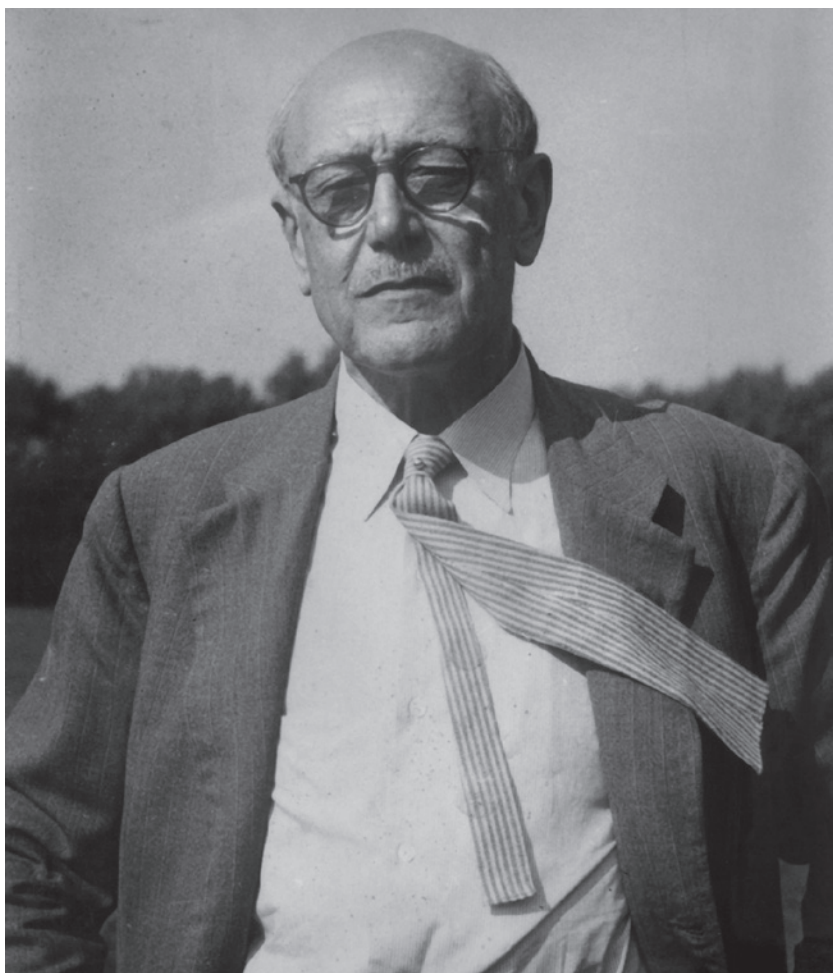
tradition som utgick från Herman Lundborg. Han hade till exempel varit en varm Tysklandsvän både före och under andra världskriget. Organiserad nazist var han aldrig men däremot medlem i Riksföreningen Sverige-Tyskland. Han uttryckte också önskningar om att Tyskland skulle vinna kriget och gjorde föredragsresor vid nazityska universitet fram till 1943.⁴⁷

Innehållet uppfattades som kontroversiellt redan innan boken låg på bokhandelsdiskarna. Efter att alla stora förlag refuserat manuskriptet kom den till sist att tryckas av det lilla fackboksförlaget Proprius. De vågade dock inte skylta med sitt eget namn utan hittade på det fingerade förlagsnamnet "Furnus" för att dölja sin inblandning.⁴⁸ Det tyder i sig på att ett viktigt skifte i synen på rasbegreppet höll på att äga rum och att det blivit svårare att föra fram kunskapsanspråk om mentala rasskillnader i offentligheten.

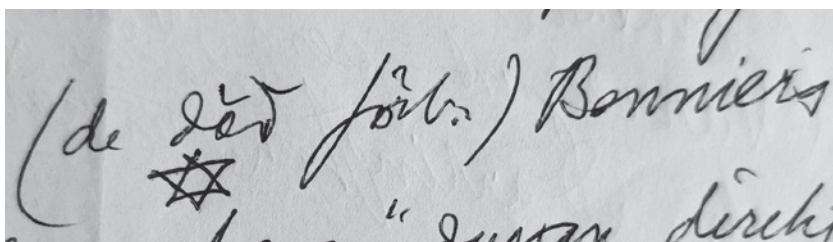
Då hade Henschen ändå fått stöd från delar av det nätverk han ingick i och där Bertil Lundman var en viktig allierad. Lundman var upprörd över att förlag som Bonniers vägrade ge ut boken, och visade att han åtminstone i det här fallet kunde uttrycka antisemitiska föreställningar genom att rita en davidstjärna intill förlagsnamnet i ett brev till Henschen.⁴⁹ Lundman använde dessutom sina internationella kontakter för att hjälpa till att få manuskriptet utgivet på tyska eller engelska, bland annat genom att be Donald A Swan undersöka om IAAEE kunde ge ut boken i USA. Swan visade intresse för projektet som dock verkar ha runnit ut i sanden.⁵⁰

Henschen tolkade själv svårigheterna som ett tecken på att de kunskapsanspråk han ville föra fram nu sågs som mer kontroversiella än tidigare under efterkrigstiden. I boken intog han en offerposition och beklagade sig, på ett sätt som vi känner igen från vår egen tids främlingsfientliga och nationalistiska rörelser, över att man "inte får tala om" rasfrågor längre och att det inte gick att "öppet säga sin mening" om människoraser utan att "bli kallad rasist". Särskilt anklagade han Unesco för att ha åstadkommit att rasbegreppet blivit tabubelagt och för att ha gjort "läran om människorasernas likhet" till en "officiell dogm".⁵¹

Henschens mål var att visa att raserna var allt annat än lika. Dels handlade det, menade han, om fysiska skillnader mellan de stora globala raserna: kaukasider, mongolider, amerikanider och negrider. Här märktes det att Henschen inte hade någon professionell skolning inom rasvetenskapen, och han verkar inte riktigt ha kunnat bestämma sig för vilka egenskaper som var viktigast att utgå från vid rasindelningar. Han nämnde blodgrupper, cefaliskt index och andra antropometriska värden, men lade också stor

Folke Henschen. Bild: Wikimedia Commons.

Bertil Lundman ger uttryck för antisemitiska uppfattningar i privat korrespondens med Henschen. Bild: Hagströmerbiblioteket i Stockholm.

vikt vid att diskutera både fingeravtryck och mängden och konsistensen på öronvax.⁵²

Dels handlade det om mentala skillnader. Det var där bokens mest kontroversiella innehåll fanns, inte minst eftersom Henschen drog politiska slutsatser av sina kunskapsanspråk. Han tog visserligen avstånd från nazismen och betonade att "Hitlerepokens farliga rasfanatiker kastade all objektivitet och allt sunt förnuft över bord", dock utan att nämna sitt eget tidigare stöd till "Hitlerepokens" regim.⁵³ Men det han framför allt tog avstånd från var nazismens försök att utrota vissa raser. Henschen understök att alla raser hade rätt att leva och att mångfalden av raser var något positivt, men att det bästa vore om de hölls så åtskilda från varandra som möjligt. Med argument som liknade de som Rolf Nordenstreng använde i *Människoraserna och deras uppkomst* 1933, och som diskuterades i kapitel tre, förespråkade Henschen ett slags apartheidsystem på global nivå.

Rasblandning, hävdade han, var nämligen ett "farligt historiskt-biologiskt experiment". Kanske inte så mycket inom Europa men definitivt mellan vita och svarta: "En korsning mellan europid och negrid ger enligt historiens vittnesbörd vanligen kvalitativt tvivelaktiga resultat."⁵⁴ Varningen utgick från det enskilt viktigaste kunskapsanspråket i boken, nämligen att det fanns tydliga mentala skillnader mellan vita och svarta människor som inte kunde förklaras genom sociala förhållanden och miljöfaktorer. Dessa skillnader innebar enligt Henschen att svarta människor generellt hade låg intelligens och därför också bristfällig förmåga att skapa kultur och bygga samhällen:

Man kan ej förklara det svarta Afrikas relativa kulturella stillestånd enbart med klimatet och dess följder, som man ofta får höra. Här måste man nog räkna även med helt andra, inre, genetiska faktorer.

[— — —]

Till det vi menar med *kulturutveckling* har negrerna knappast bidragit. De har aldrig, så vitt man vet, odlat fram kulturväxter eller tämjt dragdjur. Spaden och hjulet var okända före européernas och arabernas ankomst.⁵⁵

Henschens uppdelning mellan svarta och vita handlade här om en klassisk "typ"-uppdelning snarare än om statistiska variationer, och han gick så långt att han knappt ens medgav att enstaka svarta individer kunde ha hög intelligens. I de fall då svarta människor uppnått framstående positioner inom kultur och politik berodde det, skrev han, främst på att de genom rasblandning någon gång för länge sedan blivit "bärare av gener, som här-

<i>n</i>	<i>Folkslag</i>	<i>Torrt öronvax %</i>	<i>Klibbigt öronvax %</i>
70	Ainos	50	50
599	Kineser	96	4
?	Koreaner	92,4	7,6
12319	Japaner (Adachi)	83,7	16,3
2280	Japaner (Matsunaga)	80,1	19,9
?	Mongoler, tunguser	mkt hög	mkt låg
670	Riu-kiu-öarnas folk	60,9	39,1
1420	Formosaner	28,6	71,4
?	Sydostasiater	mkt hög	mkt låg
458	Mikronesier	37,1	62,9
600 (omkr.)	Nordamerikas indianer	37–76,7	63–23,3
?	Mayaindianer (Petrakis)	3,8–8	
1600 (omkr.)	Kaukasier	7,3–8,6	92,7–91,4
?	Negrider	mkt låg	90–100

Rasskillnader i konsistensen på öronvax. Ur Henschens bok *Människans utveckling i ljuset av hereditet och tradition, selektion och miljö* 1971. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

rör från Europas vita befolkning”.⁵⁶ Detta var sammantaget kunskapsanspråk som befann sig mycket långt från de som Beckman förde fram vid ungefär samma tid – ja, också långt från Forsman som hela tiden betonade att alla människor borde ha samma rättigheter. De låg betydligt närmare IAAEE och dess svenske representant Bertil Lundman.

Hur togs den här typen av tydligt rasistiska kunskapsanspråk emot i den svenska offentligheten vid 1970-talets början? Frågan är inte alldeles lätt att analysera. Jag har bara lyckats identifiera fem recensioner av boken, och intressant nog var alla dessa recensioner mer eller mindre positiva. Bror Forsman berömde i *Barometern* förlaget för att ha vågat ge ut en så kontroversiell bok och beskrev Henschen som en ”orädd sannings-sägare”.⁵⁷ Liknande stöd kom från recensenter i större dagstidningar, som delade uppfattningen att man inte längre ”fick tala” om ras i Sverige. I *Svenska Dagbladet* skrev till exempel biologen Hans Krook (1920–2004) att det rädde ett ”utbrett tabu” i rasfrågor som det var ”imponerande” att Henschen bröt mot.⁵⁸

Recensionerna visar att det 1971 faktiskt var möjligt att skriva att svarta människor hade lägre intelligens än vita och få stöd för det i pressens offentlighet. Men hur ska vi tolka det faktum att boken inte recenserades mer än i fem tidningar? Antingen kan vi göra som Bertil Lundman och anta

att kunskapsanspråken innebar en så självklar sanning att de flesta inte ens ville bemöta dem. ”Allt ’skäll’ av antirasisterna har torkat in!”, skrev han hoppfullt i ett brev och lade till att ”i stället är det nog så, att Dina åsikter rätt nära motsvara consensus hos Sveriges bildade borgerliga.”⁵⁹

Den tolkningen säger dock kanske mer om hur Lundman önskade att det skulle vara än om hur det faktiskt var. Ett alternativ är att de som motsatte sig Henschens kunskapsanspråk valde att inte recensera boken alls och på så sätt undvika att ge dem spridning. Så trodde Bror Forsman att det var. Han skrev till Henschen att han redan tidigt förstått ”att Er bok inte skulle bli mer välkommen i pressen än i förlagen, vilket naturligtvis är ett otillständigt undanhållande av just den sortens informativ litteratur vår kulturdebatt har det allra största behov av”.⁶⁰ Men det är å andra sidan en slutsats som är dragen ”a silentio”, ur tystnad, och som därför är svår att bevisa.

Bengt Hubendick

Den fjärde kunskapsaktör vi ska möta hade en minst sagt annorlunda inställning till frågan om rasblandning än Folke Henschen. Däremot höll han helt med om att rasbegreppet var meningsfullt och måste försvaras från angrepp, inte minst från Unesco. Under det sena 1960-talet och tidiga 1970-talet blev han en av rasbegreppets mest konsekventa offentliga försvarare.

Marinzoologen Bengt Hubendick hade disputerat på en avhandling om snäckor och hade sin bas på Naturhistoriska museet i Göteborg, där han var chef 1959–81. Han ägnade sig åt ett flitigt populärvetenskapligt författarskap och hade ett stort samhällsengagemang. Vid 1960-talets slut var han en viktig skribent inom den tidiga svenska miljörörelsen, och lyfte fram ekologiska perspektiv i debatten om miljögifter och industrialisering.⁶¹ Hubendicks arbete för att försvara rasbegreppet är mindre känt idag.

Redan vid 1960-talets början planerade museichefen Hubendick en utställning om världens människoraser, och vände sig då till Bertil Lundman och bad om hjälp med att få tillgång till utställningsmaterial. På önskelistan stod bland annat ”ett kranium av vit, svart och gul, för att nu uttrycka sig schablonartat”.⁶² Hubendick försvarade för övrigt Lundman långt fram i tiden och skrev fortfarande 1989 att anklagelserna om att Lundman var rasist nog byggde på ”missuppfattningar”.⁶³ Men framför allt skrev han många och långa dagstidningsartiklar som han ibland också samlade och gav ut i bokform. Där förde han fram rasifierande kunskapsanspråk av ett slag som gör honom till en sörling i den svenska debatten om rasbegreppet.

Allra mest komprimerat sammanfattade han sin syn på rasfrågor i ett föreläsningsmanuskript som förmodligen skrevs någon gång mellan 1965 och 1972. Var och när han höll föredraget, eller om hans alls gjorde det, är mindre intressant eftersom de kunskapsanspråk manuskriptet innehåller utgjorde grunden för det han skrev också i dagspressen.

Att människoraser fanns var, utgick Hubendick från i manuskriptet, självklart. Det var ett naturligt resultat av att människan precis som alla varelser genomgick en kontinuerlig evolution. Allt tydde på att skillnaderna mellan raserna omfattade också mentala egenskaper även om de inte borde överdrivas. En av dessa egenskaper handlade om människans benägenhet att ”föredra den

rastyp eller sociala grupp man vuxit upp i vid val av umgänge eller äktenskapspartner”. Rasism och främlingsfientlighet var därför inte främst ett resultat av politiska eller sociala processer utan av biologiska omständigheter. Detta, menade Hubendick, måste man acceptera om man frångångsrikt ville bekämpa rasismen. Inga välvilliga kampanjer i världen, organiserade av Unesco eller andra, kunde suddas bort människans naturliga drift att stöta bort den eller de som uppfattades som annorlunda. Ändå var det viktigt att bekämpa ”rashat och rasförföljelse”. Men hur? Hubendicks lösning var global och ohämmad rasblandning. Om människor började skaffa barn med varandra över rasgränserna, vilket han inte såg några genetiska problem med, skulle raserna på sikt försvinna och därmed skulle även rasmotsättningarna upphöra.⁶⁴

Det här var kunskapsanspråk som Hubendick med stor konsekvens skulle föra fram gång på gång när han skrev i pressen, särskilt i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*. I två fall ledde det till mer omfattande debatter. Den första ägde rum våren 1972 och initierades av prästen Gunnar Helander (1915–2006), som spelade en viktig roll i den tidiga svenska

Bengt Hubendick. Ur *Svenskt författarlexikon* 7, 1971–1975 1981. Bild: Projekt Runeberg.

opinionen mot apartheidförtrycket i Sydafrika.⁶⁵ Helander hade skrivit en uppskattande artikel om Unescos uttalanden i rasfrågan. Särskilt berömde han Unesco för att ha slagit fast att det inte fanns några mentala rasskillnader, ett kunskapsanspråk som Helander mest kanske läste in själv i organisationens uttalanden där särskilt det andra egentligen inte tog avstånd från tanken att sådana skillnader kunde finnas.⁶⁶

Hubendick reagerade snabbt. I en artikel med den talande titeln "Visst finns rasegenskaper" medgav han att det var svårare att mäta mentala rasskillnader än fysiska men att det vore "biologiskt egendomligt" om evolutionen uteslutande skapat regionala variationer när det gällde människans kroppsliga drag men hoppat över hennes psyke. "Rimligen" borde mentala skillnader existera på samma sätt som fysiska, vilket dock aldrig kunde ursäktas diskriminering och förtryck.⁶⁷

Helander var inte nöjd med Hubendicks sätt att resonera. Dels frågade han sig var bevisen för mentala rasskillnader fanns. Om de nu "rimligen" existerade, varför presenterades inga gedigna vetenskapliga undersökningar som bevisade dem? Dels uttryckte Helander samma farhågor som Lars Beckman uttryckt när han recenserade Forsmans bok tio år tidigare, nämligen att fördomsfulla och rasistiska människor kunde få vatten på sin kvarn av sådana uttalanden som Hubendick gjort.⁶⁸ Helanders inlägg tvingade i sin tur Hubendick att förtydliga sig. De mentala rasskillnader som fanns, skrev han, kunde bara finnas på statistisk nivå och sade ingenting om enskilda individer. Men ville man bekämpa rasismen var det fel strategi att låtsas som om skillnaderna inte fanns. Rashatet skulle försvinna helt, hoppades Hubendick, först när mänskligheten genomfört en "total rasblandning".⁶⁹

Den andra debatten utlöstes av en kritisk recension av Hubendicks *Läsebok för politiker*, som kom ut samma år som debatten med Helander utspelade sig. Boken i sig handlade inte om rasfrågor utan byggde på en bredare argumentation för att politiska beslut borde förankras i naturvetenskaplig kunskap om människan som ekologisk, biologisk och evolutionärt formad varelse.⁷⁰ Det var ett budskap som vid 1970-talets början, då sociologiska perspektiv hade en stark ställning i samhällsdebatten, inte självklart togs emot med öppna armar. Riskerade inte en sådan människosyn, varnade vissa recensenter för, att leda till en världsbild som påminde om nazisternas?

Hubendick reagerade skarpt och valde i sin replik att själv lyfta upp rasfrågorna till diskussion. Det var nödvändigt, menade han, att acceptera att

människan var en biologisk varelse. Rasbegreppet var då en av flera konsekvenser. Visst hade många politiska rörelser missbrukat begreppet och använt det för att legitimera rasistiskt förtryck, till exempel i Nazityskland och i Sydafrika. Men deras missbruk innebar inte att människoraser inte existerade. Det gjorde de, och rasskillnaderna omfattade både fysiska och mentala egenskaper:

Det finns faktiskt rasolikheter. Ingen kan förneka det. Man behöver bara öppna ögonen och titta efter. [...] I ett kallt Nordostasien, i ett varmt och soligt Afrika och i ett solfattigt Västeurasien utvecklades mongoler, negrer och vita. Det är inte bara hudfärgen som skiljer utan massor av fysiska smådrag, däribland även fysiologiska. [...] Somliga revolterar desperat mot tanken att det i princip kan finnas mentala rasolikheter. Att göra detta är dock en logisk kullerbytta. En helt annan sak är att mentala rasolikheter i praktiken är betydelselösa. [...] Inom varje ras, och även inom betydligt mindre folkgrupper, har vi en vid variation inom så väl utåt synliga som mentala egenskaper. [...] Vill man vara intellektuellt hederlig får man godta detta. Men att godta det innebär inte på minsta vis att man accepterar, ursäktar eller stöder rasmotsättningar eller rasförföljelse av något slag.⁷¹

Artikeln satte i gång en lång debatt där Hubendicks kunskapsanspråk mötte både motstånd och acceptans. Litteraturvetaren Karl Erik Lagerlöf (f. 1932) menade till exempel att det var spekulativt att säga att mentala rasskillnader borde finnas utan att presentera rejäla bevis för att de faktiskt också fanns, och att Hubendicks texter riskerade att ”gynna rasfördomar” även om det inte var hans avsikt.⁷²

Men framför allt fick Hubendick mycket stöd av kunskapsaktörer från en rad vetenskapliga discipliner, som alla såg det som viktigt att försvara rasbegreppet. De gick ibland betydligt längre än vad Hubendick själv gjort. Lars-König Königsson (1933–2001), professor i kvartärgeologi vid Uppsala universitet, höll med Hubendick om att mänskligheten ”självfallet” bestod av olika raser, att allt annat var ”nonsens” och att det börjat ses nästan som ett ”brott mot mänskligheten” att överhuvudtaget använda rasbegreppet.⁷³ Samma sak hävdade anatomen Nils Björkman som ondgjorde sig över att man i ”vänsterkretsar” förnekade genetikens betydelse. Han exemplifierade med de förföljelser som han menade drabbat den amerikanske psykologen Arthur Jensen (1923–2012) efter dennes undersökningar av svarta människors IQ-resultat, studier som ska diskuteras närmare längre fram.⁷⁴

Marianne Rasmuson

Sist ut är Umeågenetikern Marianne Rasmuson, som vi redan stött på några gånger i detta och tidigare kapitel. Genom hennes recensioner, till exempel av Uneskorådets *Raser och folk*, har det framgått att hon under 1960-talet beskrev rasbegreppet som meningsfullt och att hon såg det som troligt att någon form av mentala rasskillnader existerade på statistisk nivå. Hon gav dock inte uttryck för något försvar av rasförföljelser eller diskriminerande politik.

Bland de kunskapsaktörer som undersöks i denna bok är Rasmuson den som längst fram i tiden försvarade det vetenskapliga rasbegreppet. Fortfarande vid 1970-talets slut förde Rasmuson, som själv aldrig bedrev någon rasforskning, fram rasifierande kunskapsanspråk i populärvetenskapliga sammanhang. Hennes mest uppmärksammade inlägg i debatten ägde dock rum på hösten 1968 genom en lång artikel om rasfrågor i Örebro-tidningen *Nerikes Allehanda*.

Där förde hon fram kunskapsanspråk som till vissa delar påminde om de som Bengt Hubendick laborerade med vid samma tid, men med en mer skeptisk syn på rasblandning. Att raser fanns utgick Rasmuson från och hon definierade en ras som en "tämligen diffus grupp individer med gemensamt ursprungsområde som i vissa ärftliga mätbara egenskaper skiljer sig från andra grupper". Det var ett kunskapsanspråk som i sig inte var särskilt kontroversiellt. Mer anmärkningsvärt var att hon också ansåg att det gick att tala om till exempel "nordisk" och "mediterran" ras, och därmed anknöt till mellankrigstidens europeiska femrasindelning. Precis som i sin recension av Lars Beckmans bok *Ras och rasfördomar* argumenterade hon också för att det med stor sannolikhet fanns mentala rasskillnader även om de alltid skulle vara mycket svåra att mäta.

Det som verkligen gjorde artikeln kontroversiell var det som Rasmuson skrev om rasblandning. Var det positivt eller negativt ur biologisk synvinkel? Rasmuson menade att de vetenskapliga rönen pekade åt olika håll men att de sammantaget tydde på att barn till föräldrar av olika raser visserligen "inte kan antas vara biologiskt sett sämre utrustade än andra", men att "möjligen kan deras barn i sin tur få en genetiskt sämre utgångspunkt". Hon sade sig inte vilja överdriva riskerna och betonade att de sociala fördomar som mötte barnen var värre än de biologiska problemen, men i likhet med Hubendick gav hon också fördomarna en delvis biologisk förklaring genom att påstå att misstänksamheten mot det annorlunda var en djupt rotad drift hos människan.⁷⁵

Kanske var det just kunskapsanspråken om rasblandningens påstådda risker som gjorde att Rasmuson fick ta emot så hård kritik. Tonläget i reaktionerna på artikeln var högt och visar att det vid 1960-talets slut börjat framträda kunskapsaktörer som helt avfärdade rasbegreppet som sådant. En student från Lund skrev till exempel att Rasmusons text kunde "indirekt tolkas som ett slags rekommendation för rasåtskillnad" även om han inte trodde att det var det hon ville.⁷⁶ Men framför allt gick den socialdemokratiska debattören och journalisten Evert Kumm (1912–88) till attack inte bara mot Rasmuson utan också mot rasforskningen överhuvudtaget. Han anklagade Rasmuson för att föra det rasistiska arvet efter Herman Lundborg vidare och valde att sätta citationstecken runt den "vetenskap" hon hänvisade till. Skulle man komma vidare i det globala arbetet mot förtryck vore det, menade Kumm, bäst att helt sluta tala om människoraser:

Det finns inte några olika människoraser, det finns blott en människoras, en människoart. Varianterna i hudfärg, kroppsbyggnad, ansiktsform, är ointressanta som underlag för en "ras"-indelning. Låt oss avskaffa rasbegreppet evad det gäller människorna – askhögar i Auschwitz må vittna om vad dessa hemiska fantasier leder fram till.⁷⁷

Marianne Rasmuson höll uppenbarligen inte med om den slutsatsen. Fortfarande 1977 medverkade hon i en bok om förhållandet mellan genetiskt arv och social miljö, där hon kritiserade samhällsvetenskaperna för att "bagatellisera genernas betydelse" både när det gällde relationerna mellan män och kvinnor och i rasfrågor. Varken arv eller miljö var betydelselöst, menade Rasmuson, som också medgav att särskilt de amerikanska undersökningarna av påstådda intelligensskillnader mellan svarta och vita innehöll metodiska problem och felkällor. Om man verkligen ville undersöka mentala rasskillnader vore det, menade hon, bättre att till exempel undersöka "de många adoptivbarn med främmande rastillhörighet" som numera fanns i Sverige.⁷⁸

Hon förde fram liknande kunskapsanspråk i uppslagsverket *Bra böckers lexikon*, där hon 1978 författade den del av uppslagsordet "Människan" som handlade om människoraser. Rasmuson gjorde en detaljerad rasindelning av mänskligheten på global nivå och använde fortfarande uttrycket "nordisk" ras om delar av Europas befolkning. Liksom tidigare höll hon de mentala rasskillnadernas existens som något inte bara möjligt utan även sannolikt, och skrev att man kunde "förmoda, att även gener av betydelse för beteendet är mer eller mindre vanliga i olika raser". Nu fanns det dock

VITA RASEN

Kaukasier eller europider

 Nordisk ras

 Östbaltisk ras

 Alpin ras

 Mediterran ras

 Dinarisk ras

Utomeuropeiska kaukasier

 Orientalisk ras (arabider)

 Turanider

 Indider

 Armenider

 Etiopider, nilotider

SVARTA RASEN

Negrider

 Sudannegrer

 Bantunegrer

 Urskogsnegrider
(palenegrider)

 Indomelanider

 Palemelanider

 Melanider

+ + + Australider

▲ ▲ Dvärgfolk
(bambutider, negritos m.fl.)

■ ■ Khoisanider

GULA RASEN

Sydöstmongolider

 Palemongolider

 Sinider

Nordmongolider

 Tungider

 Sibirider

 Eskimåer

 Polynesier

▲ ▲ Indianer

MÄNNISKAN

Raser

Kartan återger den aktuella situationen, det vill säga den som uppstått efter och genom den vita rasens kolonisering av Afrika, Australien och Amerika.

Karta över jordens människoraser i Marianne Rasmusons uppslagsord om "Människan" i *Bra böckers lexikon* 1978. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

inte några formuleringar som kunde tolkas som en varning för rasblandning, och uppslagsordet hävdade endast att det varken gick att påvisa ”speciellt skadliga eller speciellt gynnsamma effekter” hos ”barn av blandras”.⁷⁹

Arne Müntzing och rasbegreppet

En sista kunskapsaktör ska vi möta i denna bok. Det som gör honom intressant är inte i första hand innehållet i de kunskapsanspråk han förde fram utan sättet som deras politiska laddning förändrades på över tid. Arne Müntzing, professor i genetik i Lund sedan 1938, spred rasifierande kunskapsanspråk och diskuterade rasforskningens resultat under mer än 30 år både i universitetsläroböcker och populärvetenskapliga sammanhang. I allt väsentligt utgick kunskapsanspråken under hela denna tid från en text han skrev redan 1942. Sättet som de uppfattades på i offentligheten förändrades däremot kraftigt. Inte som ett resultat av att kunskapsanspråken i sig skiftade innehåll, för det gjorde de endast marginellt eller inte alls, utan på grund av att det samhälle där de fördes fram förändrades.

Antinazistiskt ställningstagande

Ingenting pekade egentligen mot att Arne Müntzing skulle ägna mänskliga rasfrågor någon större uppmärksamhet. Hans egen forskning handlade om andra saker och först och främst var han växtgenetisk expert på sädeslaget råg.⁸⁰

Anledningen till att han kom in på rasfrågor var Nazitysklands militära expansion och brott under andra världskriget. Müntzing var, till skillnad från många andra professorer i Lund, bestämd antinazist och 1942 gjorde han ett offentligt ställningstagande mot nazismens rasideologi. Han medverkade då i boken *Tidsspegel* som gavs ut som en antinazistisk markering av en liten grupp Lundaakademiker.⁸¹ Hans kapitel hade titeln ”Ras och rasblandning” och kan beskrivas som Müntzings sätt att, precis som Gunnar Dahlberg försökte vid samma tid, presentera ett förslag till hur en icke-nazistisk vetenskaplig syn på rasfrågor kunde se ut.

Liksom Dahlberg medgav Müntzing att ras var ett notoriskt svårdefinierat begrepp men att forskaren trots all vaghet var ”nödsakad” att använda det. Men när det användes var det viktigt dels att verkligen ta konsekvenserna av den mendelska genetiken, och därför överge tanken på fasta ras-typer, dels att frikoppla rasbegreppet från politiska ställningstaganden. Endast så kunde man rädda begreppet från den ”halvt vidskepliga stånd-

Arne Munting fotograferad 1947. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

punkt” som förekom i de länder och grupper ”där man nu mest högljutt tar till orda i rasfrågor”. Det var en diskret men uppenbar syftning på nazismen och Nazityskland.⁸²

Att raser fanns var alltså en utgångspunkt för Müntzing. Hans indelning av Europas befolkning, där han bland annat talade om "nordisk" ras, var inte heller ovanlig för sin tid. Det som gjorde kunskapsanspråken så tydligt antinazistiska var att Müntzing bestämt vägrade se någon av de europeiska raselementen som överlägsna eller underlägsna. Allt tal om den "idealiserade nordiska herremänniskan" var, betonade han, en ren "fantasiskapelse". Inte heller accepterade han nazisternas antisemitism. Han beskrev visserligen själv judarna som en ras, och hävdade till och med att hög intelligens föreföll vara vanligare bland judar än hos andra, men avfärdade alla påståenden om att judar skulle vara mindervärdiga eller innebära ett hot. Föreställningar om rashierarkier orsakade överhuvudtaget mycket skada, och Müntzing underströk att det pågående världskriget inte på något vis borde ses som en kamp mellan raser: "De skarpa rasmotsättningar, som vi i våra dagar kunna bevittna, äro ur biologisk synpunkt omotiverade, särskilt beträffande de raser, som äro bärare av den västerländska kulturen."⁸³

Samtidigt som denna formulering var ett avståndstagande från nazismens världsåskådning antydde den dock att rasernas jämlikhet främst gällde européerna, alltså de som var "bärare av den västerländska kulturen". Huruvida Müntzing också ansåg att alla raser var jämlika på global nivå är en annan fråga. Det han skrev om rasblandning antydde snarast att det fanns någon form av rashierarki. "Raskorsning" påstods nämligen vara oproblematiskt eller till och med positivt mellan "jämbördiga raser", även om det kunde ge upphov till såväl individer med extremt värdefulla arvsanlag som individer med ovanligt problematiska arvsanlag.⁸⁴ Vilka raser som Müntzing ansåg inte var jämbördiga framgår dock inte av texten.

Genetikundervisningens standardverk

Inte heller efter kriget ägnade sig Müntzing själv åt rasforskning. Ändå kom hans kunskapsanspråk om människoraser att spridas till många läsare och under lång tid. Anledningen var universitetsläroboken *Ärftlighetsforskning*, som gavs ut för första gången 1953. Den har beskrivits som den svenska högre genetikundervisningens standardverk fram till och med 1970-talet.⁸⁵

Den största delen av läroboken handlade givetvis om ämnen som inte hade med rasforskning att göra: den mendelska genetikens grunder, kromosomernas funktion, genetiska sjukdomar hos växter, djur och människor, och så vidare. Men boken innehöll också ett kapitel med titeln

Nordiska, "lapska", alpina, dinariska och mediterrana rastyper. Ur Müntzings bok *Ärftlighetsforskning* 1953. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

”Den mänskliga mångfalden”, där Müntzing försökte sammanfatta den tidiga efterkrigstidens kunskap om människoraser. Eller var det verkligen den tidiga efterkrigstidens kunskap? En närmare granskning visar att kapitlet nästan helt ordagrant återgav texten från *Tidsspegel*, som skrivits redan 1942, med ett litet antal små ändringar. Fri från krigsårens censurhot skrev Müntzing nu rakt ut att det var Nazityskland som avsågs med formuleringen om ”halvt vidskepliga” rasidéer, och han lade också till ett avsnitt där han refererade de senaste årens forskning om blodgruppernas fördelning i olika delar av världen. Men i övrigt fördes exakt samma kunskapsanspråk fram nu som elva år tidigare: rasbegreppet var nödvändigt, förmodligen fanns det mentala rasskillnader på statistisk nivå, Europas befolkning kunde delas in i ett antal raser, däribland ”nordisk” ras, också judar beskrevs som en rasgrupp, rashierarkier existerade inte inom Europa och rasblandning var oproblematiskt om det skedde ”mellan de raser som är högtstående och kulturbärande” medan det inte nödvändigtvis var positivt mellan raser ”på olika kulturnivå”.⁸⁶

1942 hade dessa kunskapsanspråk haft en antinazistisk politisk laddning och publicerats som en protest mot Hitlers rasideologiskt motiverade våldssamma förtryck. Sågs de på samma sätt när *Ärftlighetsforskning* gavs ut åtta år efter att Nazityskland krossats? Att döma av recensionerna i dagspressen, som närmast unisont hyllade Müntzing för att äntligen ha skrivit en efterlängtat modern genetikbok, var det precis så de uppfattades. De allra flesta recensenter diskuterade i och för sig inte det som Müntzing skrev om raser, vilket kan tyda på att kunskapsanspråken inte uppfattades som kontroversiella.⁸⁷ I *Kvällsposten* berömde journalisten Erik Bodman (1898–1977) till och med Müntzing för hans ”milt satiriska men i sak skarpt nedgörande kritik” av ”de nazistiska rasteorierna” och ”myten om den nordiska herremänniskan”.⁸⁸

Så kunde kunskapsanspråken för övrigt uppfattas också av människor som själva drabbats hårt av nazismen. Den norske anatomen Otto Lous Mohr (1886–1967) satt inspärrad i koncentrationslägret Grini under den tyska ockupationen av Norge och utsattes för hårdhänt behandling av Gestapo. När han fick *Ärftlighetsforskning* i sin hand gav han den ett gott betyg och skrev till Müntzing att ”din behandling av de intrikate rase-spörsmål er sund i våre dagar”. Han lade dessutom till att han sedan länge kände till Müntzings kapitel i *Tidsspegel*, och betraktade det som ”noe av det beste jeg kjente om dette emne, i en så konsentrert fremstilling”.⁸⁹

De nya upplagorna

Ärftlighetsforskning gavs ut i fyra ytterligare upplagor fram till 1977. Det rörde sig inte om rena nytryck, utan varje ny utgåva var uppdaterad och utökad. Müntzing fick alltså många möjligheter att förändra eller stryka kapitlet om människoraser.

Strök det gjorde Müntzing inte, utan kapitlet fanns kvar i alla upplagor. Grundtexten utgjordes hela tiden av texten från 1953, som alltså i sin tur nästan var en ordagrann återgivning av texten i *Tidsspegel* från 1942. Det innebar bland annat att de studenter som hade 1977 års utgåva som kurslitteratur fortfarande fick lära sig att det fanns en "nordisk" ras. Men kapitlet gick igenom vissa revideringar, och de vittnar om hur ramarna för vilka kunskapsanspråk som var möjliga att föra fram i en universitetslärobok förändrades.

En del omformuleringar var knappast politiskt kontroversiella och innebar att Müntzing uppdaterade kapitlet utifrån de metodiska förändringarna i efterkrigstidens rasforskning. Främst handlade det om att den serologiska forskningen fick ett större utrymme, och från och med 1960 års upplaga innehöll kapitlet tabeller över blodgruppernas fördelning på jordklotet.⁹⁰ Blodgrupperna var, slog han fast i 1964 års utgåva, "betydelsefulla för undersökningar över rasers och populationers släktskap och invandringshistoria".⁹¹

De stora förändringarna handlade dels om rasblandningens effekter, dels om huruvida det existerade mentala rasskillnader. I den första upplagan hade Müntzing påstått att sådana sannolikt fanns, och dessutom varnat för rasblandning mellan raser på "olika kulturnivå". Redan i den andra utgåvan 1960 lade han till en liten reservation och betonade att det saknades "säkra bevis" för att rasernas kulturnivå verkligen berodde på genetiska faktorer.⁹² Den största förändringen kom dock först under 1970-talet. 1971, då den fjärde utgåvan publicerades, tog Müntzing helt bort formuleringen om "kulturnivåer", även om han fortfarande påstod att rasblandningar kunde ge upphov både till individer med ovanligt goda och ovanligt problematiska arvsanlag.⁹³ Förekomsten av mentala rasskillnader beskrevs fortfarande som sannolik, och judar kallades fortfarande för en ras. Dessa kunskapsanspråk togs bort först i den allra sista upplagan 1977. Judar beskrevs då som en "befolkningsgrupp" och inget annat, och alla formuleringar om mentala rasskillnader ströks ur kapitlet.⁹⁴

Varför är vi olika?

Kunskapsanspråken i *Ärftlighetsforskning* fick rimligtvis stor spridning på vissa universitetsutbildningar men knappast utanför akademins portar. Universitetsläroböcker får sällan det. Vid mitten av 1970-talet, då Müntzing gått i pension, gjorde han ett försök att rikta sig också till en bredare publik. Det resulterade i den populärvetenskapliga skriften *Varför är vi olika?* som gavs ut på Natur och Kulturs förlag 1976.

Det hela började egentligen redan 1973 då Müntzing erbjöds att hålla en serie föredrag om människans ärftlighetsförhållanden i Sveriges Radio. Där tog han upp en rad frågor, bland annat om könsskillnader. Ett av föredragen sändes i P1 29 april och handlade om rasfrågor och hade ett innehåll som till stor del påminner om kapitlet om människoraser i *Ärftlighetsforskning*. Müntzing arbetade intensivt med manuskriptet till föredraget, som finns bevarat i två olika versioner – ett tidigt utkast och en renskriven slutversion. Det gör det möjligt att studera hur han brottades med frågan om mentala rasskillnader, eller rättare sagt med frågan om vilka kunskapsanspråk om mentala rasskillnader som han ville eller vågade framföra i radions offentlighet.

I utkastet hade Müntzing nämligen med en passage där han påstod att det var "troligt" att det fanns "mentala rasskillnader", helt enkelt eftersom de gener som gav upphov till hjärnans egenskaper rimligtvis borde ärvas på samma sätt som alla andra arvsanlag. Det var dessutom, skrev han, "mycket troligt" att den skilda "kulturutvecklingen" mellan olika folkgrupper berodde på "inre rasskillnader". Det var en formulering som låg nära ett hierarkiskt rastänkande även om han inte specificerade vilka folk han avsåg.⁹⁵ Men detta avsnitt i utkastet är överstruket och i marginalen står anteckningen "utgår". I det renskrivna manuskriptet fanns formuleringarna inte längre med.⁹⁶ Den som lyssnade på det färdiga föredraget fick alltså inte något intryck av att det fanns mentala skillnader mellan människoraser, även om Müntzing att döma av utkastet egentligen ansåg att det gjorde det.

Müntzing funderade tidigt på att omvandla radioföredragen till en bok riktad till allmänheten men kanske särskilt till "lärarfolket", som han skrev i ett brev.⁹⁷ När han kommunicerade med Natur och Kultur förklarade han också att en anledning till att skriva boken var att motverka de miljöfokuserade perspektiv på samhället som han menade blivit alltför dominerande under 1970-talet.⁹⁸ Den bok som kom ut 1976 var också ett försvar av tanken på att det fanns genetiskt ärftliga, mentala skillnader mellan olika

ARNE MÜNTZING

Varför är vi olika?

*Kvinna och man
svart och vit
kropp och själ*

Natur och Kultur

Müntzings bok *Varför är vi olika?* 1976. Innehållet var mer brännbart än omslaget använde. Bild: Lunds universitetsbibliotek. Med tillstånd från upphovsrättshavarna.

grupper av människor, till exempel mellan män och kvinnor men även mellan raserna. Att kunskapsanspråken om mentala rasskillnader ströks i radioföredraget från 1973 innebar alltså inte att Müntzing förändrade sin uppfattning i frågan, bara att han anpassade sig till vad han bedömde var möjligt att säga i radio. I *Varför är vi olika?* kunde han uttrycka sig friare.

I hög utsträckning baserades texten om människoraser i boken på det kapitel som sedan länge fanns publicerat i *Ärftlighetsforskning*. Men den nya boken innebar ändå ett viktigt perspektivskifte. *Ärftlighetsforskning* handlade i stort sett uteslutande om rasskillnader inom Europa. Det europeiska perspektivet övergavs i *Varför är vi olika?*, där Müntzing i stället fokuserade på rasskillnader på global nivå. Det gjorde kunskapsanspråken mer politiskt eldfångda eftersom de nu kom att beröra eventuella skillnader mellan vita och svarta människor. Det var, som vi sett tidigare, en fråga som inte minst IAAEE fokuserade på i sina rasistiskt motiverade försök att motarbeta den amerikanska medborgarrättsrörelsen.

En av de forskare IAAEE knöt till sig under det tidiga 1970-talet var den amerikanske psykologen Arthur Jensen, som nämnts tidigare. Jensen blev internationellt uppmärksam under åren runt 1970, efter att ha publicerat forskning som sades bevisa att det existerade genetiskt ärftliga skillnader i IQ-resultat mellan USA:s vita och svarta befolkning och att det därför var meningslöst att till exempel satsa resurser på att höja skolornas kvalitet i svarta områden. Jensens vetenskapliga metodik är sedan länge utdömd och han fick ta emot mycket kritik redan när studierna publicerades. Men för IAAEE kom hans skrifter som ett välkommet understöd i kampen mot medborgarrättsrörelsen och efter 1971 bekostade Pioneer Fund, som var IAAEE:s viktigaste finansiär, stora delar av Jensens forskning.⁹⁹

Arne Müntzing menade att Jensen var utsatt för omotiverade förföljelser och planerade redan från början att basera delar av boken på Jensens ”grundliga och högst intressanta publikationer”.¹⁰⁰ Så blev också fallet. Müntzing medgav att det gick att rikta viss kritik mot Jensens metoder, men i huvudsak refererade han kunskapsanspråken om genetiska intelligensskillnader mellan svarta och vita på ett uppskattande sätt. ”Som biolog har jag ingen anledning att opponera mig”, löd Müntzings slutomdöme om Jensens forskning, och han lade till att man i framtiden förmodligen skulle lyckas bevisa mentala rasskillnader också mellan andra grupper.¹⁰¹

Varför är vi olika? präglades alltså av en starkt biologistisk syn på mänskligheten där en rad sociala fenomen i grund och botten påstods vara orsakade av genetiska faktorer. I 1970-talets offentlighet, där politiska vänster-

perspektiv och miljöfaktorer dominerade kultur- och samhällsdebatten, mötte boken föga förvånande hårt motstånd, hårdare än någon annan skrift som jag har undersökt. Men intressant nog var det inte Müntzings kunskapsanspråk om människoraser som fick ta emot de tyngsta slagen. De drabbade i stället hans betoning av mäns och kvinnors särart och begåvningsmässiga olikheter. En ytterst negativ recension av den folktoppartistiska riksdagsledamoten, litteraturhistorikern och kristna humanisten Kerstin Anér (1920–91) satte i gång en lång debatt om jämställdhetsfrågor i *Svenska Dagbladet*, där rasfrågorna dock inte nämndes med ett ord. Liknande recensioner publicerades även i andra tidningar.¹⁰² Kritiken mot bokens kunskapsanspråk om män och kvinnor speglar utan tvekan framväxten av den så kallade andra vågens feminism i Sverige från det sena 1960-talet och framåt, som ledde till att frågor om jämställdhet och kvinnors underordning hamnade högt upp på den politiska agendan.¹⁰³

Endast ett mindre antal debattörer diskuterade de rasifierande kunskapsanspråk som boken innehöll. Där fick Müntzing visst stöd från aktörer som vi vid det här laget känner igen som långvariga försvarare av rasbegreppet. Bengt Hubendick skrev till exempel att boken fyllde ett "stort behov" genom att ge en saklig och, i hans tycke, neutral redogörelse för rasforskningens resultat, och Bertil Lundmans gamle student Curt Mossberg hävdade att det bara var de "ideologiskt inskränkta" som förnekade att mentala rasskillnader fanns.¹⁰⁴

Men de stod inte oemotsagda, och vid 1970-talet mitt fanns det uppenbarligen också många som såg mycket negativt på Müntzings kunskapsanspråk om intelligensskillnader. Dessa påståenden var, menade idéhistorikern Sven-Eric Liedman (f. 1939) och psykologen Olof Rydén (f. 1939), dåligt underbyggda och riskerade att fungera som ammunition i händerna på rasister både i Sverige och USA.¹⁰⁵ Psykologen Michaël Wächter (f. 1913), som skrev i *Örebro-Kuriren*, gick längst av alla. Jensens vetenskapliga resultat hade, noterade han, utsatts för en betydligt mer förödande kritik än vad Müntzing gjorde sken av i sin bok. Resultatet blev att *Varför är vi olika?* fungerade som en megafon för "konservativa värderingar" maskerade "i den mera klädsamma dräkten av vetenskapliga sanningar". Wächter, som själv kommit till Sverige som judisk flykting från Nazityskland strax före andra världskriget, skräddade inte orden när han sammanfattade sin granskning. "Jag vill eftertryckligen varna för denna bok", avslutade han och lade till att han såg den som ett "avskräckande exempel" på hur reaktionära värderingar tillätits influera en vetenskaplig framställning.¹⁰⁶

Det sega rasbegreppet

Rasbegreppet förekom i den allmänna politiska debatten och nyhetsrapporteringen under de första decennierna efter andra världskrigets slut. Det har visats tidigare, senast av Tobias Hübinette. I det här kapitlet har jag gjort en snävare men därmed också mer djupgående undersökning av en aspekt av rasbegreppets hantering i offentligheten. Jag har analyserat hur vetenskapligt grundade kunskapsanspråk om människoraser spreds och diskuterades, främst i dagspressen men också i universitetsläroböcker och populärvetenskaplig litteratur. Undersökningen har naturligtvis inte varit heltäckande och säkert återstår fler debatter att upptäcka. Men de jag har analyserat bör ändå kunna användas för att dra några övergripande slutsatser.

Den första handlar om det vetenskapliga rasbegreppets vara eller inte vara. Ett av det här kapitlets viktigaste resultat är att i stort sett alla kunskapsaktörer som deltog i debatterna länge var överens med varandra om att det fanns människoraser och ansåg att rasbegreppet var nödvändigt för att beskriva den genetiska variationen inom mänskligheten. Fortfarande under 1960-talet hade rasbegreppet en stark ställning och det var först under 1970-talet som en del aktörer verkligen började förespråka att det skulle överges. Men inte alla, för samtidigt ryckte andra aktörer ut till dess försvar. Bengt Hubendick är ett exempel på en sådan kunskapsaktör. Han såg rasbegreppets bevarande som ett led i ett mer allmänt försvar för en människo- och samhällssyn grundad på biologi och inte, vilket han och hans meningsfränder såg som ett oroande tecken i tiden, på sociologiska perspektiv.

Den andra handlar om vad rasbegreppet skulle fyllas med för innehåll. Det faktum att de flesta debattörer använde ordet ras innebar inte alls att de var överens om vilka rasifierande kunskapsanspråk som var vetenskapligt säkerställda eller vilka politiska konsekvenser som borde dras av dem. Här kan man grovt räknat tala om två olika positioner, där den första innehöll kunskapsanspråk som i stort sett betraktades som okontroversiella fram till åren runt 1970 medan den andra förde fram kunskapsanspråk som redan under 1950-talet börjat ses som obekväma. På ett mycket övergripande plan kan den första positionen sägas vara en utlöpare till den tradition inom svensk rasforskning som inspirerades av Gunnar Dahlberg medan den andra förvaltade arvet efter Herman Lundborg. Detta är dock en generalisering och alla kunskapsaktörer passade inte in i mönstret.

Den första positionen betraktades som förenlig med den efterkrigstida demokratin och kunde åtminstone under 1950- och 1960-talen fortfarande uppfattas närmast som ett antinazistiskt ställningstagande. Den byggde på följande grundläggande kunskapsanspråk. Raser fanns och det var meningsfullt att bedriva rasforskning, men rasskillnader måste ses som något som främst existerade på statistisk nivå och där det inom varje ras fanns gott om variationer och individuella undantag. Ingenting i rasforskningens resultat legitimerade diskriminering och förtryck, och positionen var fullt förenlig med ett avståndstagande från både apartheidsystemet i Sydafrika och segregationen i USA. Mentala rasskillnader uteslöts inte på statistisk nivå och vissa aktörer betraktade dem till och med som sannolika, men deras betydelse borde inte överdrivas. Inga mentala rasskillnader var så stora att de kunde användas som argument för diskriminering. Lars Beckman är ett utmärkt exempel på en aktör som intog denna position.

Den andra positionen var svagare och blev alltmer marginaliserad, det visar inte minst de kraftiga angreppen på Bertil Lundman 1959 och 1971. De aktörer som intog denna position hade en tendens att beskriva rasskillnader mindre som statistiska variationer och mer utifrån den äldre rasforskningens typtänkande. Vissa av dem förde fram grova stereotyper om människoraser som lika gärna hade kunnat skrivas under mellankrigstiden. Vissa raser beskrevs också på ett negativt och nedvärderande sätt, vilket inte förekom i den första positionen. Rasblandning sågs som problematiskt, kanske inte när den ägde rum mellan européer men definitivt mellan mer olikartade raser. De mentala rasskillnadernas existens betonades mycket starkare än i den första positionen och dessutom på ett sätt som kunde tolkas som ett stöd för rasistiska regimer. Att specifikt hävda att svarta människor var mindre intelligenta än vita var helt enkelt en annan sorts kunskapsanspråk än att "bara" allmänt hävda att någon form av statistiska variationer mellan raser inte kunde uteslutas. Det var ett kunskapsanspråk som i praktiken blev ett vapen för de rasistiska rörelser som motarbetade medborgarrättsrörelsen och som kämpade för att bevara apartheid och vita minoritetsbefolkningars makt i de gamla kolonierna.

Vissa kunskapsaktörer går inte riktigt att placera på någon av dessa positioner. Ingen är ett bättre exempel på det än Bengt Hubendick. Han stred med stor konsekvens för att det vetenskapliga rasbegreppet skulle fortsätta användas och för tanken att det existerade, *måste* existera, mentala rasskillnader. Där placerade han sig tydligt i traditionen från Herman Lundborg. Samtidigt betonade han gång på gång att det var fel med rasdiskriminering

och att hans ideal var en värld där rasblandningen blivit ”total”. Det var en ståndpunkt som Lundborg sannerligen inte skulle ha hållit med om.

Det var inte heller så att ett och samma kunskapsanspråk hade samma politiska laddning under hela efterkrigstiden. Arne Müntzing är det bästa exemplet på hur kunskapsanspråk kan få olika betydelse och uppfattas på olika sätt beroende på i vilken tid och vilket sammanhang de framförs. Müntzings kunskapsanspråk om människoraser såg nämligen likadana ut från 1940-talets början och fram till 1970-talets slut: raser fanns, rasblandning kunde vara problematiskt, raser på global nivå var inte helt jämlika men allt tal om över- och underlägsna raser inom Europa var fel, mentala rasskillnader existerade på statistisk nivå, och så vidare. Första gången han framförde dessa kunskapsanspråk var i form av ett tydligt och modigt antinazistiskt ställningstagande (de skrevs 1942, innan Stalingrad och vändningen i andra världskriget). I slutet av 1970-talet sågs de som konservativa och reaktionära. Men det som hade förändrats var inte kunskapsanspråken i sig utan det svenska samhälle där Müntzing förde fram dem.